

suçu bu çerçevede gördüklerinden devlete suçluyu cezalandırmada daha geniş bir yetki tanımayı tercih etmişlerdir. Bu sebeple her iki temayül de kendi içinde savunulabilir bir tutarlılık taşır.

Eşkiyaya verilecek asılma cezası ceza-yı ağırlaştırıcı, suçluyu ve ceza-yı teşhir edip kamu vicdanını yatıştırıcı ve toplumda suçun işlenmesini önleyici bir rol oynar. Ancak fakihler bu cezanın uygulanma şeklinde farklı görüşlere sahiptir. Ebû Hanîfe, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel ile Zeydiyye mezhebindeki hâkim görü-şü göre eşkiya öldürüldükten sonra bir yere asılarak teşhir edilir. Asmadan amaç suçlunun işkence görmesi ve cezanın ağırlaştırılması değil kamuoyunun uyarılmasıdır. Aralarında Ebû Yûsuf, Mâlik b. Enes, Evzâî ve Leys b. Sa'd'ın da bulunduğu diğer fakihlere göre ise eşkiya asılarak öldürülür. Ancak bu takdirde eşkiyaya âyetle zikredilen en ağır ceza verilmiş olur. El ve ayaklarının çapraz kesilmesinden maksat sağ elin ve sol ayağın bilekten kesilmesidir. Suçlu-ya verilecek sürgün cezasını da hapsedilerek toplumdan tecrit edilmesi, uzak sayılacak bir bölgeye veya İslâm ülkesi dışına sürülmesi şeklinde anlayan fakihlerin yanı sıra suçlunun tövbe edip ıslah oluncaya kadar takip edilmesi ve herhangi bir bölgeye yerleşmesine izin verilmemesi şeklinde yorumlayanlar da vardır.

Genel olarak ceza-yı düşürücü sebepler eşkiyalık cezası için de geçerlidir. Eşkiyaya verilebilecek ceza türlerinden bahseden âyetin devamında, "Ancak siz kendilerini yenip ele geçirmeden önce tövbe edenler müstesna" (el-Mâide 5/34) kaydı yer aldığından eşkiyanın cezalandırılmasını etkileyecek tövbenin mahiyeti, zamanı ve şekli konusu da doktrinde ayrıntılı olarak incelenir. Âyetle suçlunun yakalanmadan önce, suçu işleme güç ve imkânına sahip bulunduğu sırada kendi iradesiyle suçu işlemekten veya suça devam etmekten vazgeçmesi teşvik edilmiş, böylece daha fazla kan dökülmesi, mal yağma edilmesi önlenmek istenmiştir. Eşkiyanın yakalandıktan sonra tövbe etmesinin ise sadece onunla Allah arasında bir mesele olup suçun dünyevî cezasını etkilemeyeceği hususunda İslâm hukukçuları fikir birliği içindedir. Âyetle ceza-yı düşürücü bir sebep olarak gösterilen tövbe, İslâm hukukçuları tarafından suçlunun suç ve gü-

nahını itiraf edip yaptıklarından dolayı pişmanlık duyması şeklinde psikolojik ve sübjektif bir durum değil, fiilî olarak suçu işlemekten vazgeçtiğini gösteren maddî ve objektif veriler şeklinde anlaşılmıştır. Bunun için de İslâm hukukçuları eşkiyanın tövbe etmiş sayılabilmesi için suç işlediği bölgeden ayrılması, üzerindeki silâhı ve suç aletlerini bırakması, devlet güçlerine teslim olması, devlet başkanının huzuruna gelip ona itiraf-ta bulunması ve bağlılık sözü vermesi gibi objektif şartlar ileri sürmüşlerdir. Bu şartların hepsini gerekli görenler olduğu gibi bir veya ikisiyle yetinen fakihler de vardır. Burada, dinî literatürdeki klasik anlamıyla tövbeden ziyade suçlunun pişman olması veya vazgeçmesi tabirlerinin kullanılması daha yerinde olur.

İslâm hukukçularının çoğunluğu, eşkiyanın yukarıda açıklanan şekliyle tövbesinin kısas, diyet, kazf cezası, tazminat ve malın iadesi gibi şahıs haklarını ilgilendiren müeyyideleri etkilemeyeceği, sadece Allah ve toplum hakkıyla ilgili cezaları düşüreceği görüşündedir. Buna göre eşkiyanın tövbesi suçun sadece ağırlaştırıcı sebebinin kaldırır. Onun bu tövbesinin eşkiyalık öncesi işlediği suçların cezasına ne derece etki edeceği veya eşkiyalık eylemi esnasında zina, şarap içme, kazf gibi asıl suçla doğrudan bağlantılı olmayan suçlar işlediğinde tövbenin bunları kapsayıp kapsamayacağı ise tartışmalıdır. Tövbenin şahıs ve Allah hakkını ilgilendiren bütün cezaları düşüreceği şeklinde Leys b. Sa'd, Taberî ve Zeydiyye'ye ait azınlık görüşünün yanı sıra eşkiyanın tövbesinin uygulanacak ceza-yı hiç etkilemeyeceği görüşü de vardır. Bu son görüş, toplumda suçun bilerek işlenmesinden sonra cezasından kurtulmak için daima istismara müsait bulunan tövbe ile kurtulma yolunun kapatılmasına yönelik bir tedbir mahiyetindedir.

İslâm hukukçularının tövbeyi, fâilin suçu işleme imkânına sahipken bundan kendi iradesiyle vazgeçmesi veya faal nedâmeti olarak anlayıp bu konuda objektif ve maddî şartlar ileri sürmelerinden de anlaşılacağı gibi burada asıl amaç, suçlunun tövbe ve pişmanlığının sağlanması ve ona birtakım hukukî sonuçların bağlanması değil, eşkiyanın teslim olması teşvik edilerek bir an önce kamu düzen ve huzurunun temini, daha fazla

kan akıtılmasının ve mal yağmasının önlenmesidir. Teslim olmanın cezaya etkisi konusundaki farklı görüşler, fakihlerin bu amaçla şahıs haklarının korunması ilkesi arasında kurdukları denge-den kaynaklanmaktadır.

Eşkiyaya Allah ve toplum hakkı olarak âyetle öngörülen cezalardan birinin verilmiş olması, onun şahısların mallarına karşı verdiği zarar ve ziyandan doğan hukukî sorumluluğunu kaldırmaz. Ancak eşkiyanın elindeki malı sahiplerine iade yükümlülüğünün bulunduğu da ittifak varsa da yağma ettiği malı tüketmiş olması halinde tazmin sorumluluğunun bulunup bulunmadığı tartışmalıdır. Hanefî, Mâlikî ve Zeydiyye mezheplerinde had ile tazminat müeyyidelerinin aynı şahısta birleşmeyeceği, bunun için de had cezasına çarptırılan eşkiyaya ayrıca verdiği zarardan dolayı tazmin borcu yüklenmeyeceği görüşü hâkimdir. Ancak İmam Mâlik, eşkiyanın ödeyecek durumda olması halinde tazmin etmesi gerektiğinden yanadır. Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine ve bir grup fakih'e göre ise had ve tazmin ayrı haklar olup eşkiya had uygulansın uygulanmasın, zengin veya fakir olsun gasbettiği malı ve verdiği zararı tazmin yükümlülüğünü taşır.

BİBLİYOGRAFYA :

- Buhârî, "Hudûd", 15-18; Müslim, "Kasâme", 9-14; Ebû Dâvûd, "Hudûd", 3; Sahnûn, *el-Müdevvene*, VI, 298-304; Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, Kahire, ts., IV, 51-61; İbn Hazm, *el-Muhalâ*, Kahire 1972, XIII, 308-339; Şîrâzî, *el-Muhezzeb*, II, 284-286; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, Kahire 1974, II, 593-604; Kâsânî, *Bedâ'î*, VII, 90-97; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 416-420; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, Kahire 1969, IX, 144-157; Zeylaî, *Tebîhü'l-hakâ'ik*, Bulak 1313, III, 235-240; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, Kahire 1386/1967, VIII, 3-10; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr* (Kahire), IV, 113-118; Bilmen, *Kamus*², III, 288-304; Muhammed Cevâd Muğniyye, *Fıkhü'l-İmâm Ca'fer eş-Şâdiq*, Beyrut 1966, VI, 303-305; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, V, 607-608; M. Ebû Zehre, *el-Ukûbe*, Kahire 1974, s. 151-177; Abdülkâdir Udeh, *et-Teşri'u'l-cinâ'îyyü'l-İslâmî*, Kahire 1977, II, 638-670; Cebîr Mahmûd el-Füdeylât, *Sukûtü'l-ukûbat fi'l-fıkhi'l-İslâmî*, Amman 1987, III, 177-227; Ahmed Fethî Behnesî, *el-Mevsû'a-tü'l-cinâ'îyye fi'l-fıkhi'l-İslâmî*, Beyrut 1991, II, 166-206; *Mu.F.*, XII, 86; XVII, 153-164.

ALİ BARDAKOĞLU

Osmanlılar'da Eşkiyalık Hareketleri. İnsanlık tarihi boyunca zor kullanarak kişilerin mallarına el koyma, bunun için hayatlarına kastetme, onlara maddî ve

mânevî zarar verme ve bu işi özel bir teşkilât haline getirme eğilimine bozuk siyasî ve ekonomik şartların hüküm sürdüğü yerlerde oldukça sık rastlanır. Batı'da olduğu gibi Doğu dünyasında da bu tür faaliyetler görülmüştür. Genel olarak soygun yapıp halkın malına ve canına kasteden, etrafı haraca kesen gruplar için İslâm tarihinde "yol kesen" anlamında *harrâbe* veya *kuttâu't-tarîk* tabirleri kullanılmıştır. Osmanlılar'da ise ikinci tabire rastlanmakla birlikte bu tip faaliyetlerde bulunanlara daha ziyade *şakî* ve bunun çoğulu olarak *eşkiya* denmiştir. Osmanlı kaynaklarında ayrıca *Celâlî*, *eşirrâ*, *harâmî*, *haramzâde*, *türedî*, *haydut* (hayduk), *uğru* kelimeleri de eşkiya karşılığı olarak kullanılmıştır. Eşkiyalık zaman zaman merkezî iktidarlara karşı halkın menfaatlerini savunma gibi bir mahiyet de kazanmıştır. Bu şekliyle halk arasında kendilerine zarar dahi verse devlet görevlilerinin baskı ve zulümlerine bir tepki olarak görülmüş, eşkiya reisleri büyük şöhet kazanmış, halk muhayyilesinde kahramanlık destanlarına bile konu olmuştur.

Eşkiyalık, Osmanlılar'ın da dahil bulunduğu Akdeniz dünyasında özellikle XIV. yüzyıldan itibaren etkisini hissettirmeye başladı. XVI. yüzyılda giderek tırmanma eğilimi gösterdi, XVII. yüzyılda ise büyük bir problem haline geldi. Bu eğilimin tırmanmasında Akdeniz havzasında görülen nüfus artışı, iktisadî zorluk, ticarî faaliyetin yoğunlaşması, halkın fakirleşmesi, siyasî iktidarların zayıflaması önemli rol oynadı (Braudel, II, 61-70). XVI. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'da bazı âsî grupları bulunmakla birlikte bunlar daha ziyade küçük çeteler durumundaydı. Kanûnî Sultan Süleyman'ın oğulları Şehzade Bayezid ve Selim'in mücadeleleri daha sonraki kargaşalıklara zemin hazırladı. Yüzyılın sonlarına doğru bozuk ekonomik ve siyasî şartların etkisiyle ortaya çıkan yersiz yurtsuz insanlar ilk eşkiya gruplarını oluşturdular. Kaynaklarda "gurbet taifesi" veya "levendât" diye anılan bu küçük çeteler Celâlî adıyla bilinen büyük eşkiya topluluklarının habercileri oldular. Öte yandan kaynaklarda miktarları binlerle ifade edilen gruplara Celâlî veya Celâlî eşkiyası denildiği halde sekiz on kişilik küçük gruplar genel olarak sadece eşkiya şeklinde adlandırıldı.

XVI. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı genişlemesi durmuş, artık mevcut top-

rakları elde tutma endişesi başlamıştı. Batıda ve doğuda devam eden savaşlar Anadolu'da sürekli huzursuzluk kaynağı oluyor, ağır sefer masrafları halkı yoksulluğun içine itiyordu. Anadolu'da artan nüfus ise bir başka önemli sıkıntı kaynağını oluşturuyordu. Bozuk ekonomik durum savaşlar sebebiyle daha da kötüleşti; bu da topraksız, işsiz genç nüfusun eşkiya zümrelerinin insan gücünü teşkil etmesine yol açtı. Bunların bir kısmı "suhte" denilen işsiz medreselilerdi. Osmanlı hayat düzenini temsil eden timar rejiminin bozulması idarî, malî ve sosyal düzende büyük tahribat yapmıştı. Bu durumda reâyâ yani üretici sınıf fakirleşmiş, gençler kendilerine geçim yolu aramaya koyulmuş ve birçoğu eşkiyalığa yönelmişti.

Yine aynı dönemlerde devlet otoritesi fazlasıyla sarsıldı. Seferle gitmemek veya seferden firar etmek yaygın bir hal aldı. Artık önemi kalmayan timar sisteminin çöküşüyle sipahilerin ağır masraflı uzak seferlere gitmemesi bunların timarlarının ellerinden alınmasına yol açtı. Timarlarını terkeden sipahiler, savaş zamanları istihdam edilip sonradan işsiz kalan eli silâhlı sekbanlar, vergilerini ödemeyen bir kısım aşiretler eşkiya grupları oluşturdular. Bu dönemlerde özellikle tüfeğin yaygınlaşması ve kolayca alınıp satılması da söz konusu grupların teşkilinde ve tesirli bir hale gelmesinde önemli rol oynadı.

Genellikle eski bir devlet görevlisi, timar sahibi veya yüksek rütbeli askerî idareci olan eşkiya liderleri daima devletin zayıf anını kollar, özellikle de savaş dönemlerinde ortaya çıkarlardı. Nitekim XVI. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti'nin doğuda ve batıda iki cephele bir savaş ortamı içinde bulunması eşkiya topluluklarının ortaya çıkmasında önemli bir sebep oluşturdu.

Habsburglar ile yapılan uzun savaşlar döneminde (1593-1606) eşkiya toplulukları Anadolu'da yol emniyetini tamamen ortadan kaldırmıştı. Güvenliği sağlamak üzere Anadolu'daki şehirlerde, müstahkem mevkiilerde görev yapan kapıkulu askerine vaktinde ulûfe ulaştırılmaması da ayrıca huzursuzluklara sebep olmaktaydı. Eşkiya korkusundan memleketini terketmiş, çiftini çubuğunu bozup kaçmış köylüler dolayısıyla toprakların işlenemeyip boş kalması zahire kıtlığını gündeme getirmişti. Savaş yıllarında *nüzûl** ve "sürsat" hususu zorla-

şıyor veya imkânsızlaşıyordu. Buna bağlı olarak da asker tedarikinde büyük güçlüklerle karşılaşılıyordu. Özellikle XVII. yüzyılda Orta Anadolu eşkiya yüzünden ticaret kervanları, hac kafileleri ve seyyahlar için tehlikeli bir bölge olmuştu. Nitekim bazı seyyahlar, Osmanlı ülkesinde bu yüzyılda büyük çetelerin bulunduğunu ve bunların tüccar kervanlarını vurduğunu belirterek güvensiz ortamı gözler önüne sererler. Devlet bölgede yol güvenliğini sağlamak için derbendler kurarken konar göçerleri belli yerlerde iskân ederek onları kontrol altında tutmaya çalışıyordu. Ayrıca bunların silâh kullanmalarını yasaklamıştı.

XVI. yüzyılın ortalarından itibaren eşkiyalık faaliyetleri Rumeli kesiminde de etkisini hissettirmeye başladı. Özellikle sınır boylarında devletin kontrolünün zayıf olduğu yerlerde bu faaliyetlere rastlanıyordu. Venedik-Türk sınırında Dalmaçya bölgesi eşkiya yatağı haline gelmişti. Bu yüzyılda eşkiyalığın en çok görüldüğü yerlerden biri de Macaristan sınırı boylarıydı. Daha sonraki yıllarda Rumeli'nin iç bölgelerinde de çeteler ortaya çıktı. 1708'de Florina, Manastır, Kesriye, Pirlpe kazalarında "hayduk" denilen çeteler asayiş sarsmışlardı. Bunun gibi doğudaki sınır bölgelerinde, mesele Bağdat dolaylarında da İran'dan gönderilen eşkiya grupları faaliyet halindeydi. Bir eşkiya reisinin yanındaki âsilerle birlikte Anadolu'dan Rumeli'ye geçmesi ihtimaline karşı devlet çeşitli tedbirler alırdı. Nitekim Sivas Beylerbeyi Ahmed Paşa Macar seferine katılmadığı gibi bazı eşkiya gruplarını etrafına toplayıp isyan edince, Rumeli yakasına geçme ihtimali karşısında Vezirîazam Yemişçi Hasan Paşa kendisine Rumeli'de bir idarî görev verilerek eşkiya zümresinden uzaklaştırılmasını tavsiye etmişti.

Eşkiya çeteleri gruplar halinde dolaşır, genellikle sarp dağlarda yuvalanırlardı. Bu durumda belli bir gücün desteğine de gerek duyuyorlardı. Zira yiyecek içecek temini, haber alma, lojistik destek sağlama uzun süreli faaliyetleri için gerekliydi. Kendilerine bazan köylüler, bazan da bulundukları yörenin zengin ağası yardımcı oluyor ve bunlar "yatak" adıyla anılıyordu. Yatağı olmayan eşkiyanın uzun süreli barınması mümkün değildi. Osmanlı arşiv kaynaklarında eşkiya yatağı olan kimselerin kimliğine dair verilen bilgiler, bazılarının şehir ve kasabalarda yaşayan güçlü ve zen-

gin kimseler olduğunu göstermektedir. Bunlara karşı hükümet bölgedeki idarecileri vasıtasıyla birtakım tedbirler almakta ve şiddetle takiplerini emretmekteydi. Ayrıca bazan mahallî güçlerden de faydalanma yoluna gidilirdi. Hükümet, kendi güçlerinin yeterli olmadığı veya yetişemediği bölgelerde "il erleri" denilen mahallî milis teşkilâtı kurulmasını sağlayarak eşkiyaya karşı yerinde mücadele edecek bir güç oluşturmaktaydı. Devlet bazan büyük eşkiya liderlerine bir görev vererek onları kontrol altına almaya, adamlarını yanından ayırmaya ve bulundukları bölgeden uzaklaştırmaya çalışırdı. Özellikle bu anlayış, belli başlı Celâlî liderlerinin isyanlarının önlenmesinde oldukça etkili olmuştu. Bu şekilde bir süre görevine getirilen eşkiya reisi bir devlet sonra genellikle ortadan kaldırılırdı.

Bu arada "ehl-i örf" denilen taşradaki devlet görevlileri de zaman zaman eşkiyalığa teşebbüs ediyordu. Nitekim bazan eşkiya teftişleriyle görevlendirilen bir kadı veya nâib halka zulmediyor, bir sancak beyi eşkiya ile birleşebiliyordu. Devleti taşrada temsil eden sipahi oğulları ile silâhdar, yeniçeri, cebeci, topçu, beylerbeyi ve sancak beyi subaşlarının bir kısmının eşkiya grupları teşkil ettiği de oluyordu. Ehl-i örfün aslî görevi eşkiya ve harâminin hakkından gelmek olduğu halde bunların halkı ezdiğini gören gerçek eşkiya zulmünü daha da arttırdı. İki ateş arasında kalan köylü de tehlikenin daha çok geldiği eşkiya tarafına meylederdi. Böylece birçok eşkiya grubu taşrada köy ağaları, şehirlerde ise zabıt ve idarecilerle iş birliği içine girerdi. Halk eşkiyaya para, yiyecek ve barınak vermek zorunda kalırdı. Eşkiyaya yardım ve yataklık yapan halk "nezir akçesi"ne bağlanarak topluca para cezasına çarptırılabilirdi. Nitekim II. Mahmud zamanında Tosya'da çıkan ayaklanmada eşkiyaya yardımlarından dolayı Tosya müftüsü ile ulemâdan Hâfız Mustafa Efendi sürgün cezasına çarptırılırken köylere varıncaya kadar halktan mukâtaat hazinesi için toplam 500 kese nezir akçesi toplanmıştı (Lutfî, IV, 56).

Türkmen aşiretlerinin eşkiyalığına karşı devlet oymaklara kendi içlerinden başbuğ tayin etmeye başladı. Oymak ihtiyarları ile il erleri başbuğa yardımcı olmakla görevlendirildi. 1691'den itibaren çıkarılan hüküm, hüccet ve fermanlarla başbuğluk görevi düzene sokuldu. Reâ-

yânın güvenliğini sağlamak için taşradaki devlet görevlilerine adâletnâmeler ve müfettişler gönderilmeye devam edildi. Eşkiyalıktan vazgeçenlere karşı hoşgörülü davranmaya özen gösterildi. Devlet Celâlî isyanlarını ve düzenli gruplara dayalı isyan hareketlerini ordusuyla bastırabildiği halde nerede ve ne zaman çıkacağı belli olmayan küçük ve dağınık çetelerin eşkiyalık hareketleriyle kolay baş edememiştir. Özellikle XVIII. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'nun birçok yerinde ortaya çıkan eşkiya gruplarını yakalamak pek kolay olmamıştır. Bu sebeple Anadolu beylerbeyi eşkiya takibiyle görevlendirilmiş, gerekli soruşturmalar beylerbeyinin divanında (Dîvân-ı Anadolu) yapılmıştır. Gönderilen müfettişlere gittikleri yerlerde kadı, kethüdâ yeri, yeniçeri serdari, vilâyet ileri gelenleriyle il erleri ve iş erleri yardımcı olmak zorundaydılar. Eşkiyalık hareketlerinin yoğunlaştığı yıllarda Anadolu orta, sağ ve sol kol olarak üçe ayrılır ve teftişe tâbi tutulurdu. Yakalanan eşkiya liderleri mahkemeye sevk edilir; suçlu bulunanlar idam, kısas, sürgün, kalebend, cezîrebend, küreğe konma gibi çeşitli cezalara çarptırılırdı.

XVIII. yüzyıl ortalarından itibaren Anadolu'da güçlenen âyanlar görevleri icabı bölgelerinin asayişle de ilgilenmeye başladılar. Bu sayede Anadolu'da önemli ölçüde sükûnet sağlanmış oldu.

Osmanlı Devleti'ni 1791'den itibaren dağlı eşkiyası da meşgul etmeye başlamıştır. Rumeli âyanları Anadolu âyanlarının aksine dağlı eşkiyasını himaye ettiler; bu yüzden halk yerini yurdunu terketti, göçler arttı. Bu olaylar II. Mahmud'un merkezî idareyi güçlendirmesiyle son bulmuştur.

Aydın ve civarının değişik bir eşkiya tipi de zeybeklerdir. II. Mahmud devrinde eşkiyalığa kalkışan Atçalı Kel Mehmed halkın sevgisini kazanmış bir zeybek eşkiyası idi. Kel Mehmed'in eşkiyalığının keyfî idareye, rüşvet ve iltimasa, adaletsiz vergi alınmasına karşı olduğu belirtilir (Lutfî, II, 169). Onun bu hareketi II. Mahmud'u idarî ve malî reformlara zorlayan sebeplerden biri olmalıdır. Uzun süre yörede faaliyet gösteren zeybekler, daha sonra gerek Rum çetelerine gerekse işgal kuvvetlerine karşı direnerek Millî Mücadele'nin önemli destek gruplarından birini teşkil etmişlerdir.

Tanzimat Fermanı'nın ilânından sonra eşkiyalık hareketlerinde yeniden bir

yoğunlaşma meydana geldi. Nitekim yeni ceza kanunu sebebiyle eşkiya takibi zorlaşmış, bu yüzden bazı bölgelerde eşkiyalık faaliyetleri artmıştı. Erzurum Valisi Halil Kâmilî Paşa yeni kanunun kısıtlayıcı maddeleri dolayısıyla hükümeti ikaz edince Ocak 1842'de bir irade çıkarılarak eşkiya takibine hız verildi.

Osmanlı kaynaklarında, çapulculuk yapan ve Osmanlı sınırları dışında yuvalanan bazı gruplar için de eşkiya tabirinin kullanıldığı görülür. Bunlardan bir kısmı Karadeniz sahillerine saldırıp bazan Boğaziçi'ne kadar giren ve etrafı yağmalayan Kazak gruplarıdır. Bunlara "Kazak eşkiyası" dendiği gibi Bağdat civarındakiler "kızılbaş eşkiyası", yine Bağdat ve Basra taraflarındakiler "urbân eşkiyası", Rumeli'dekiler "Sırp ve Arnavut eşkiyası" olarak anılıyordu. 1820'den itibaren Eflak ve Boğdan'da başlayan eşkiyalık hareketleri kısa zamanda Kıbrıs, Girit ve Ege adalarına sirayet etti; özellikle Ege adaları ile Batı Anadolu sahillerinde oturan Rum ahali siyasî sebeplerin de etkisiyle isyan ederek eşkiyalığa başladı. Bu da Türkler'in adaları terkmesine sebep oldu. Bir süre sonra korsan olarak "izbandut"lar ortaya çıktı; Anadolu sahillerindeki köy ve kasabalarda yağma ve katliam yapan Rum eşkiyası Osmanlı Devleti'ni bir hayli uğraştırdı.

Millî Mücadele yıllarında, daha önce İngilizler'in gizlice tahrik ettiği Ermeni ve Rum eşkiyasına Yunan ordusu da katıldı. Bunlar yerleşim birimlerini yakarak ahalisini imha ettiler ve bir nevi eşkiyalık yaptılar. Gerek Ankara hükümeti gerekse İstanbul hükümeti bu durum karşısında çeşitli tedbirler alırken Kuvâ-yi Millîyeciler de bu çetelerle mücadele ettiler. O devirde eşkiya takibinde hizmet görülenleri İstanbul hükümeti iftihar madalyası ve nakit ikramiye ile taltif etmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kurulmasından sonra 18 Ekim 1923'te İzale-i Şekâvet Kanunu (*Zabit Cerîdesi*, Devre 2, II, 797) ve 1 Mart 1926'da Yağma, Yol Kesme ve Adam Kaldırma Kanunu kabul edilerek eşkiyalık faaliyetlerine son verilmeye çalışılmıştır. Ancak Cumhuriyet döneminde de âdi eşkiyalık hareketleri görülmüş, fakat bunlar daha ziyade ulaşım ve ekonomik şartları pek iyi olmayan az gelişmiş Güneydoğu Anadolu bölgesinde meydana gelmiş ve geçici olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA:

Mühimme Defteri: 90 (haz. Nezihi Aykut v.dğr.), İstanbul 1993, hk. nr. 341, 356, 358, 365, 375, 377, 400, 406, 409; *Osmanlı Tarihine Ait Belgeler*: Telhisler (1597-1607) (haz. Cengiz Orhonlu), İstanbul 1970, s. 5, 19, 33, 36, 47, 49, 61, 64, 90, 103, 111, 120, 131, 132; Hoca Sâdeddin, *Tâcü't-tevârîh*, II, 382 vd.; Selânikî, *Târih* (İpşirli), I, 18, 19, 233; II, 471, 512, 581, 601, 703, 750, 755, 757, 758, 818, 833, 835, 836, 842, 863; *Ahvâl-i Celâliyyân*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2236; Mehmed b. Mehmed, *Nuhbetü't-tevârîh ve'l-ahbâr*, İstanbul 1276, s. 60-62, 207-208, 210-213, 234-236; *Polonyalı Simeon'un Seyahatnâmesi: 1608-1619* (trc. H. D. Andreasyan), İstanbul 1964, s. 4, 45, 87, 88, 93, 106, 158, 159; Peçuyî İbrâhim, *Târih*, I, 341-342; II, 252-254, 335 vd.; *Kitâb-ı Müstetâb* (nşr. Yaşar Üçel), Ankara 1974, tür.yer.; *Vecîhî, Târih*, Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr. 917, vr. 29b-33b, 38b-41a, 59b-64a; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, I, 185-186, 270, 289-290, 310-311; II, 339, 343-344, 348, 372; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, II, 383 vd., 472-489; III, 74-84; IV, 264-268; V, 235-254; Naîmâ, *Târih*, I-VI, tür.yer.; Cevdet, *Târih*, I, 223-224; XI, 150-151, 157-158, 159-160, 171-172, 189-190; XII, 13-14, 18, 86, 94, 95, 163, 168; Lutfî, *Târih*, II, 156, 169-170; IV, 56; Uluçay, *XVII. Asırda Saruhan*, tür.yer.; a.mlf., *XVIII. ve XIX. Asırlarda Saruhan*, tür.yer.; a.mlf., *Atçalı Kel Mehmed*, İstanbul 1968; Ali Fuat Cebesoy, *Siyasî Hâtıralar*, İstanbul 1960, II, 31; Şerafetin Turan, *Kanunî'nin Oğlu Şehzade Bayezid Vak'ası*, Ankara 1961, s. 37-41, 159-173, 175-179; Mustafa Akdağ, *Büyük Celâlî Karışıklıklarının Başlaması*, Erzurum 1963; a.mlf., *Celâlî İsyanları, 1550-1603*, Ankara 1963; a.mlf., "Türkiye Tarihinde İçtimai Buhranlar Serisinden Medreseli İsyanları", *İFM*, II/14 (1950), s. 361-378; a.mlf., "Celâlî İsyanlarında Büyük Kaçgunluk, 1603-1606", *TAD*, II/2-3 (1964), s. 1-50; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretleri İskân Teşebbüsü (1691-1696)*, İstanbul 1963, s. 30-31, 35, 37 vd., 80, 81, 88; a.mlf., *Osmanlı İmparatorluğunda Derbend Teşkilâtı*, İstanbul 1967, s. 10, 84 vd., 114-116; Mustafa Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levender*, İstanbul 1965, tür.yer.; Mücteba İlgürel, *Abaza Hasan Paşa İsyanı* (doğentlik tezi, 1976), İÜ Ed.Fak., Genel Kitaplık, nr. TE 34; a.mlf., "Celâlî İsyanları", *DİA*, VII, 252-257; Mübahat Küçükoglu, "Yunan İsyanı Sırasında Anadolu ve Adalar Rumlarının Tutumları ve Sonuçları", *Türk-Yunan İlişkileri (Üçüncü Askerî Tarih Semineri)*, Ankara 1986, s. 133-158; Feridun Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara 1989, s. 121, 154, 158, 213; F. Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası* (trc. M. Ali Kılıçbay), İstanbul 1990, II, 61-70; Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, İstanbul 1992, s. 59; "İzâle-i Şekâvet Kanunu", *Zabit Certidesi*, Devre 2, Ankara 1339, s. 797; Halil İnalıcık, "Adaletnâmeler", *TTK Belgeler*, II/3-4 (1965), s. 78, 107, 111, 121, 123-124; a.mlf., "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700", *Ar. Ott.*, VI (1980), s. 285 vd.; R. C. Jennings, "Firearms, Bandits, and Gun-Control", *a.e.*, s. 339-358.

MÜCTEBA İLGÜREL

EŞKİNCİ

Osmanlılar'da
sefere çıkan askerler için
kullanılan bir terim.

"Hızlı yürümek, atla hızlı hızlı gitmek" anlamındaki eşmek fiilinden yapılan eşkin (eşkün) kelimesi "çabuk yürüyüşlü at" demektir. "Atlı postacı" veya "yolcu" mânâsına gelen eşkinci ise terim olarak sipahilerin ve bazı geri hizmet birliklerinin sefere katılanları hakkında kullanılırdı. Ayrıca fermanları bir yere ulaştırırlardı da eşkinci denirdi. Tımarlı sipahi eşkincilerinden kalelerde oturanlara "kale eri" veya "müstahfız" adı veriliirdi. Dâimî ordu statüsündeki kapıkulu askerlerinin ise taşra kalelerinde nöbetçi, İstanbul ve Edirne'de bekçi, muhafız veya oturak (emekli) olup sefere katılmayanları dışındakilerine eşkinci denirdi. Yeniçeri eşkincileri sefere çıkma işini kesinlikle başkasına devredemezlerdi. XVIII. yüzyılın ilk yarısında yeniçerilerin eşkinci ulûfeleriyle emekli olmaları usulünün kabul edilmesiyle eşkinci nizamı bozulmaya başladı. Emekli eşkincilerin esâmelerinin satışa çıkarılması, bu maaş belgelerinin askerlikle ilgisi bulunmayanların eline geçmesi âdeta bir maaş borsasının oluşmasına yol açmıştı. Bu uygulama zamanla eşkincilerin azalmasına, bu yüzden de sefer sırasında yeniden ulûfeli asker yazımına sebep olmuş ve sonuçta devlet hazinesini zarara sokmuştu. O tarihe kadar emekli yeniçerilerin ulûfeleri mahlûl kadrolardan karşılanır, eşkinci kadrolarına dokunulmazdı (Cevdet, XII, 255-256).

Eşkinci tabiri daha ziyade reâyâ statüsündeki bazı kişiler arasından seçilip yetiştirilerek teçhiz edilen ve sefere çıkan askerler için kullanılırdı. Bunlar tımarlı sipahilerin sefere götürdüğü cebelûleri oluşturmaktaydı. Böyle bir yükümlülüğü olan kişiler bazı vergilerden kısmen veya tamamen muaf tutulurdu. Osmanlı taşra teşkilâtının önemli unsurlarından olan ve askerî statüde sayılan yörük, tatar, canbâz, garîb, yaya, müsellemler vb. kuruluşlar "ocak" adı altında beş, on, yirmi dört, yirmi beş veya otuzar kişilik gruplara ayrılırdı. Bu kuruluşlar her yıl devlete belli sayıda eşkinci neferi sağlamakla yükümlüydü. Ocak mensuplarının genellikle üçü veya beşi eşkinci, diğerleri ise yamak statüsündeydi.

Eşkinci Yörükler. Barış zamanında kendi işleriyle meşgul olan eşkinci yörüklerin beşte biri tam teçhizatlı olarak sefere hazır bulunurdu. Diğerleri ise sefere katılmaz, bazı malî yükümlülükleri yerine getirirlerdi. Geri hizmet birliklerinin eşkincileri cephe gerisinde taş güle yapma, kereste temin etme, hisar, köprü, yol inşa etme gibi işlerde çalıştırılırdı. Fâtih Sultan Mehmed zamanında yamaklar eşkincilere sefer olsun olmasın her yıl "harçlık" adı altında 50'er akçe verilirlerdi. Ancak bu paranın sefer yapılmayan yıllarda da toplanması eşkincilerle yamaklar arasında ihtilâfa sebep olunca II. Bayezid döneminde sadece sefer olduğu yıla inhisar ettirilmişti (Barkan, s. 259). "Resm-i yamak" da denilen bu vergi yılda bir defaya mahsus olup birden çok sefer vuku bulsa bile diğerleri için toplanmazdı. Bu vergiye karşılık yamaklar avâızdan muaf tutulurdu. Sefere giden eşkinciler ağnam resmi vermezler, buna mukabil sefere çıkmadıkları yıl üç koyuna 1 akçe verirdi. Mazeretlerinden dolayı sefere çıkmayan eşkinciler ise yerlerine bedel tutmakla mükelleftiler. Kanunî Sultan Süleyman zamanında Silistre sancağı yörük, eşkinci ve yamakları ile tatar taifelerinin öşür ve sâlâriyye yükümlülüğü vardı. Bu yükümlülük 1569 yılında da devam etmiş, hatta "ellici" taifesinden olanların eşkincilerine verdikleri 50'er akçe ve mücerredlerinin 25'er akçe, yağcı, küreci taifesinin ise devlet hazinesine verdiği vergilerin avâız-ı dîvâniyye karşılığı olduğu belirtilerek başka vergilerin toplanmasına engel teşkil etmediği vurgulanmıştır (a.g.e., s. 279). Ancak sefere giden eşkinci o yıl sâlâriyyeden muaf tutulurdu. 1569 tarihli Silistre Kanunu'nda, yörük taifesinin konar göçer olduğu halde bunlardan eşkinci ve yamakların bu statüde olmadıkları, sipahi toprağında oturdukları ve bağlı oldukları sipahiye karşı bazı yükümlülüklerinin bulunduğu belirtilmiştir (a.g.e., s. 280-281). Eşkinci, yamak, tatar ve canbâz taifelerinin resm-i arûsâneleri, yava ve kaçkunları subaşlarına aitti.

Eşkinci yörük taifesinden yaşlı olup sefere gidemeyenlerden yerine gidecek oğlu olmayanlar yamaklığa geçerd; yamakların işe yarar oğulları ve kardeşleri de yamak olurdu. Bir yörük eşkincisi silâh olarak cebe, mızrak, yelek, ok, yay, kılıç ve kalkan kullanırdı. Ayrıca her on eşkincinin bir beygiri, bir de çadırı olur-